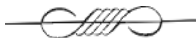

PAPP LÁSZLÓ

Nelson admirális látogatása Magyarországon

Berényi László 2002-ben a Turul¹ lapjain közölte *Egy történelmi hétvége* című írását, melyben az akkor 17 esztendőös Ferenc Károly² főherceg útinaplóját elemezte, melyet az ifjú herceg Kismartonban³ tett látogatásának emlékére írt. Ezen napló bemutatása során került említésre, hogy Esterházy Miklós hercegnek⁴ nem Ferenc Károly volt az első nagytekintélyű vendége, hanem ez előtt csaknem húsz évvel Nelson admirálist is vendégül látta már előkelő társaságával. Esterházy Miklós a botanikus, művelt zenekedvelő, festménygyűjtő⁵, igazi európai műveltségű mágnása volt a kor Magyarországnak. Személyét a „48-as” történetírás épp úgy torzán mutatta be, mint a marxista történészek,⁶ pedig kortársai méltatták intelligenciáját, személyes jó tulajdonságait, s érzékét, amivel kora nagy technikai újításai felé fordult.⁷ A herceg felmenői közül szinte valamennyien kitűntek, mint a tudományok, s a művészetek pártfogói. Az Esterházy család nevével éppúgy fonódott egybe Kismarton neve, mint Haydné, akinek személye volt Nelsonnak, s még inkább bájos társnőjének, Lady Hamiltonnak fontos ok a Magyarországra látogatáshoz.

Joseph Haydnt még 1761-ben Esterházy Pál Antal szerződtette kismartoni zenekarához másod karmesternek, majd 1766-ban előlépett első karmesternek. Esterházy Miklós József ezt a zenekart 16 főről 30 főre bővítette, de halála után utóda Esterházy Antal elbocsátotta zenekarát, bár Haydn címét és 1400 Ft-os fizetését megtarthatta.⁸

A mester ezt az időszakot kihasználva utazott el Londonba, először 1790–1792, majd 1794–1795 között. Esterházy Antal halála után Esterházy II. Miklós ismét zenekart szerve-

zett, s ennek vezetésére újólág Haydnt kérte fel. Esterháza magányát az új herceg sem tűrte, így a mester is nagyobb szabadságot élvezett. A teleket Bécsben, a nyarakat Kismartonban töltötték. Haydn ezután munkája területén is nagyobb szabadságot élvezett, amit a templomi zenék művelésére használt ki. Ezen belül is a zenekaros nagymisék komponálásában nyerte leginkább örömét.⁹ 1796 és 1802 között 6 nagymiséket komponált, közülük a később Nelson-miseként ismert¹⁰, D-moll nagymiséket.

A *Missa in Angustiis* komponálása közben értesült a legenda szerint Nelson Abu-Kir melletti diadaláról, s ettől fellelkesülve szötte bele a Benedictusba a trombitafanfárt.

ESZTERHÁZA ZENESZERZŐ ZENIJE, JOSEPH HAYDN

Majd később Nelson kismartoni látogatásakor ezen darabot adják elő tiszteletére, s kezdik el ezután Nelson miseként emlegetni a művet.¹¹ Azonban még mielőtt Nelson magyarországi látogatását bemutatnám, teszek egy rövid visszatekintést az időben, hogy az admirálisról és kedveséről, az őt Kismartonba is elkísérő Lady Hamiltonról ejtsek néhány szót.

Kettőjük szerelme és személye közkedvelt alakja volt a korabeli romantikus lelkülettől átitatott Európának. Olyanok voltak ők, mint Odüsszeusz és Calypso, Antonius és Cleopatra, Sámson és Delila. Nelson, aki 1793. január 25-én kapta meg a parancsnokságot az Agamemnon fedélzetén, június 6-án vitorlázott a Földközi-tenger vizeire és szeptember 11-én érkezett Nápolyba, ahol megismerkedik élete szerelmével, Lady Hamiltonnal.¹² Még ugyanebben az évben

NAPOLEON EGYIK LEGNAGYOBB ELLENFELE,
NELSON ADMIRÁLIS

LADY HAMILTON

Nelson Korzika partjainál Calvi ostromakor elveszti egyik szemét, majd később Santa Cruznál, a Karib-szigeteknél jobb karját is. Ám ezek a sérülések nemcsak nem tették őt szerencsétlenné, de idővel hősiességének attribútumaivá váltak. Felépülvén kinevezték a Földközi-tengeri hajóraj parancsnokává, amely flottával Toulont kellett őriznie. Az őrhajók éberségét kijátszva 1798-ban Napoleon mégis átsiklott és horgonyt vet Afrika partjainál, hogy tervét, mely érzékeny vágást ejtene Anglia testén végrehajtsa.

Itt, az afrikai partoknál Abu-Kir¹³ mellett lelt Nelson a francia flottára, melynek Napoleon egyiptomi hadműveleteit kellett fedezni és támogatni. Miután a hajóhadat Nelson szétverte nemcsak Angliának adott lélegzetnyi időt, s tette a Földközi-tengert brit felségterületté, de megalapozta azt a hírnevet is, melynek kapcsán majd Magyarországon is annyi elismerésben lesz része, túl az angol királytól folyósított évi 2000 fonton, s a Ferdinánd nápolyi királytól elnyert brontei hercegi rangon, mit idővel még annyi más kegy követett.¹⁴

A hercegi rangot adományozó IV. Ferdinánd (1751–1825) udvarában teljesített nagyköveti szolgálatot Anglia képviselőjeként Sir William Hamilton, akinek neje volt Nelson későbbi szerelme, Lady Hamilton. A lady belső, bizalmas barátnője volt Mária Kornélia királynőnek, IV. Ferdinánd feleségének, így talán neki is része volt abban, hogy Nelson sikeresen vette rá a királyt egy Róma elleni támadásra, mely akkor francia megszállás alatt állt. A vállalkozás kudarca után Nelson evakuálta a királyi párt és udvarukat – Hamiltonékkal együtt – Szicíliaába.

Lady Hamilton személye valóságos csemegéje lett az előkelő társaságok pletykákra éhes tagjainak életútja, s életvitele miatt. Voltak lelkes hívei, elítélői, sőt megvetői is. A hölgy eredeti neve Amy Lion volt, s egy kovács lányaként látta meg a napvilágot. Szépsége, esze, művészi érzékének finomsága hamar ismerté tette őt Londonban. 1784-ben ismerkedett meg Sir William Hamiltonnal, aki 1791-ben nőül vette, majd magával vitte szolgálati helyére, Nápolyba. A lady itt ismerkedik majd meg 1798-ban Nelsonnal, s hamarosan szeretője lesz az Egyiptom vizeiről visszatérő hősnak. 1800-ban együtt térnek majd vissza Londonba, ahol két leányuk születik.¹⁵ Ezen hazájukba vezető út során látogattak el Magyarországra is.

A látogatás bemutatásához legfőbb kalauzul, mivel a témával magyar nyelvű könyv nem foglalkozik, Otto Erich Deutsh 1939-ben megjelent publikációját választottam, mely kellő részletességgel mutatja be Haydn és Nelson találkozását. Ezen könyv Cambridgeben és Bécsben íródott, de a II. világháború zűrzavarában nem kapott kellő odafigyelést. Deutsh halála után lánya, Gitta és Rudolf Klein professzor vette át a kézirat gondozását és meg kívánták jelentetni azt angolul is. A német nyelvű könyv kiadására 1982-ben Haydn születésének 250. Deutsh születésének 75. évfordulóján került sor. Angliai kiadását Thomas Blümel vállalta, de mire a Gitta Holroyd-Reece – Deutsh lánya –, által megadott találkozó időpontjára Bécsbe ért a hölgy már kórházban volt, s néhány nappal később el is hunyt. Utolsó kívánsága apja írásának angliai kiadása volt, amit 1998-ban a Nelson Society karolt fel.

A találkozó Haydn, a zene óriása és Nelson, a tengeri hadviselés géniusza között Kis-

martonban sohasem volt kellően ismert, s kutatott epizód, hiszen csupán röpke néhány napig tartott, s Nelson élete ennél jóval izgalmasabb fordulatokban bővelkedett. Nem is szólva arról, hogy egyesek szerint Nelson csupán azért vállalta az utat Európa közepén át, hogy itt is learathassa az Abu-Kir-i győzelem koszorújának Angliában már hervadó, de itt még viruló leveleit.¹⁶

Az minden esetre tény, hogy Európa azon fele, amely szemben állt Napoleonnal igen hálásan nézett arra az emberre, aki eddig egyedül volt képes a kor hadvezérei közül keresztezni az ördögös korzikai terveit. Nelson képmása, amit a híres Joseph Neidl készített már 1798. szeptember 22-én megjelent a Wiener Zeitungban több tucat más képhez, méltató íráshoz hasonlóan a legkülönfélébb lapok hasábjain. A népszerű hős előtt persze nemcsak tollal és ecsettel tisztelegtek, de számos zenedarabot is komponáltak hozzá az őt méltató művészek. Nelson dicsfényéből néhány sugár Lady Hamiltonnak, a szerelmesének is jutott, s ezek némelyike szintén kottán maradt fent.¹⁷ A több tucatnyi zenemű közül Haydn alkotását kell itt részletesebben bemutatnom, lévén ez kapcsolódik az admirális látogatásához.

Haydn Nelson-miséje

A mű 1798 nyarán született Kismartonban. Haydn saját utalásai szerint július 10. és augusztus 31. között készítette a szokottnál sokkal rövidebb idő alatt, hiszen, ahogy azt életrajz írói megemlítik, ekkor betegsége ágyhoz kötötte a mestert, aki így minden idejét művének szentelhette. A mise eredetileg nem kötődött Nelsonhoz, Haydn katalógusában Missa in Angustiisként szerepel. Egy másik Haydn listában 1805-ből pedig No. 10-es miseként szerepelt, de cím nélkül.¹⁸

A hagyomány szerint ezen mű komponálása alatt vette hírül a mester Nelson győzelmét a francia flotta felett és fellelkesülve szőtt bele egy rövid részt miséjébe ennek tiszteletére.¹⁹ Az ok, amiért végül is Nelson-miseként híresült el a darab, az volt, hogy Nelson itt tartózkodása alatt ezt a művet mutatták be az utazók szórakoztatására.

Az út Kismarton felé

Nelson 1800. augusztus 1-én lépett a birodalom területére Triesztben, majd észak felé vette útját. Ezt megelőzően az akkor Bécsben megjelenő „Magyar Hírmondó” adatai szerint²⁰ Nápoly királynője és kísérete július 12-én érkezett Livornoból Fiumébe 3 leányával, fiával és népes kíséretével, melyhez Ruffo kardinális, Mr. Anderson brit alkonzul, Lady és Lord Hamilton, Mrs. Knight és sokak mellett Nelson is tartozott. A társaság még június. 10-én indult Palermoból a Foudroyant és az Alexander fedélzetén 4 orosz és egy angol fregatt kíséretében. Fiumében a Pitti palotában nyertek elhelyezést. Fáradalmaik kipihenése után Bologna francia kézre kerülése miatt utazásukat továbbra is hajóval folytatták. A Triesztben töltött időről számolt be egy helyi lap a L'osservatore Triestimo.²¹ A cikk tanúsága szerint a helyi lakosság oly lelkesen ünnepelte a látogatókat – főképpen Nelsont –, hogy az éjszaka sötétjét valóságos fényekkel, olajlámpáikkal, gyertyáik fényével, miközben mintegy 4000-en csoportosultak a főtéren. Triesztben vette le a lábáról a királynőt és Lord Hamiltont egy olyan súlyos meghűlés, melyet kísérő láz komoly aggodalomra adott okot a társaság tagjai

között.²² A betegek felgyógyulása után utjaik elváltak. A királynő közvetlenül Bécsbe utazott, míg Nelsonék Laibach, Klagenfurt, Graz érintésével a Semmering-hágón át Wiener Naustadt érintésével jutottak a birodalmi székvárosba útjuk közben a helyiek lelkes meghívásainak eleget téve. 1800. szeptember. 3-án Mária Karolina királynő Badenba utazott. Erre az időre datálódik Haydn levele Esterházy hercegnőhöz, melyben úrnője korábbi levelére, – melyben egy esetleges Nelsonnal közös Kismartoni látogatás tervét vetette fel – a mester lelkesedésének adott hangot. A látogatást minden bizonnyal a Haydn művészetét csodáló Lady Hamilton szorgalmazta, aki elénekelni vágyta a mester Ariadne Cantataját, mégpedig a szerző zongora kíséretével.²³ Az utazók az Esterházy hercegi párral Bécsben ismerkedtek meg és szeptember 6-án vasárnap érkeztek Kismartonba. A Magyarországi tartózkodásról maradt néhány érdekes szemtanúi beszámoló. Az egyik legfontosabb Lord Malmesbury levele apjához, amit 1800. szeptember 10-én vetett papírra.²⁴

Ezen levélben az ifjú beszámolt Esterházy pazar vendéglátásáról, amivel a 3 napon át kényeztette őket, hiszen tűzijátékot, bált, s vadászatot rendezett tiszteletükre, mely vadászat alkalmával 63 nyulat, 622 foglyot, 3 fácánt, 25 fűrjet ejtettek el. Beszámolt arról is, hogy vacsoránál 70 főnél kevesebben nem ültek asztalhoz.²⁵ Poharaikat leginkább Nelson egészségére üritették, mely koccintásokat ágyúlövésekkel vagy harangzúgással festettek alá!

Tehette ezt azért is Esterházy II. Miklós, hisz Magyarország talán legvagyonosabb arisztokratája volt ekkor, számtalan kastély, uradalmak láncolata, irigyelt vagyon és egy magánhadserg birtokosaként.

A levélíró hangot adott ellenszenvének is, melyet Lady Hamilton irányában érzett. Modortalan, goromba, kellemetlen nőnek írta le, akinek legellenszenvesebb tulajdonsága kártya szenvedélye volt. Megemlítette ugyanakkor azt is, hogy a hölgy csaknem egész idejét Haydnnel töltötte a zenéről beszélgetve.

Esterházy herceg a fent említett programokon kívül egy speciális mise celebrálásával is kedveskedett vendégeinek, amelynek bemutatása a birtok kápolnájában zajlott, továbbá négy kisebb koncertet is bemutatott Haydn rendezésében. Ha a fiatal lord előbb bemutatott levelében becsmérően nyilatkozott Lady Hamiltonról, ugyanezen érzés tükröződik, de ha lehet még felfokozottabban a nagynénje Lady Malmesbury által írt levelében is.

A nemes hölgy fejére olvasta a levélben Nelson kedvesének, hogy az, hosszú éjszakákon át el sem mozdult szerelmével a kártyasztal mellől, ahol is hatalmas pénzeket játszott el. A Magyarországi kirándulásuk alatt is többször rótt fel az idő Lord Hamilton a Ladynek, hogy halála után az koldusbotra fog jutni, ha nem fékezi káros szenvedélyét. Szintén megbotráncoltatta a levélíró Lady Malmesbury erkölceit – talán joggal -, hogy már Nápolyban is közös házban élt a Hamilton házaspár és Nelson.²⁶

Legyen azonban bármennyire is helyénvaló ez az ítélet az admirális kedvese felett, annak bája, szépsége, művészetek iránti érzéke feletlen látszott fogyatékoságait a kor ízléseinek való megfelelés terén. Személye és rajongása, amivel Haydn mester előtt adózott hamar levette lábáról a művészt, aki tőle szokatlanul sok időt fordított az asszonyra.²⁷

Az 1800. szeptember 9-én megjelent *Magyar Hírmondó* tartalmazza talán a legátfogóbb képet a látogatókról.²⁸

A Nelsonnal való találkozás igen boldoggá tette a cikk íróját, aki a tenger ekkor 41 éves hőstét egy nem túl magas, szikár férfiként írta le, s akinek kis kerek arca nem tükrözte vissza annak a nagy és híres elmének vonásait, melyet a szerző előzetes várapozásaiban elképzelt. Az admirális igen keveset beszélt, azt is főként a barátaival – írta az újság tudósítója. A beszél-

getés közte és Nelson között francia és olasz nyelven folyt, s kölcsönös udvariaskodásokkal telt. Az admirális dicsérte Magyarország szép tájait, a tudósító pedig Nelson harci élményeit firtatta és sérüléseiről kérdezte. A jobb szem felett Abu-Kir emlékét egy holdsarló alakú vágás őrizte. Egyik szemére vak volt, jobb karja pedig egy Teneriffe közelében vívott csatában ágyúgolyótól szerzett sérülés miatt volt váll és könyök között csonkolva. Bal kézzel ekkor már szépen írt. Nelson a látogatása során kék uniformist viselt, melynek üres jobb ujjá melléhez volt visszatűrve. Mellkasa bal oldalán három ragyogó kitüntetést viselt. A legnagyobbat a török császártól kapta az Abu-Kirnél vívott csatáért, mely egy ragyogó félholdat ábrázolt. Ugyanezen győzelmét jutalmazta a másik kettő is. Egyiket a nápolyi királytól, a másikat a brit uralkodótól kapta, aki további évi 20 000 arany kegydíjat is folyósított neki.

A tudósító röviden említi az ekkor hetvenes éveiben járó Sir Hamiltont, aki híres műgyűjtő²⁹ és amatőr tudós³⁰ volt és Lady Hamiltont, aki a látogatáskor 35 éves volt, s a szerző szerint igen szép arcú, finom modorú angol hölgy benyomását keltette, akinek gyönyörű, tiszta, kellően erős ének hangja volt ahhoz, hogy Haydn kantátáját énekelje, amit nagy sikerrel meg is tett. A hölgy lényében a hazai publicista felfedezni vélte valamilyen istennői bájt, melyet Dido vagy Calypso festett alakjai sugároztak.

Haydn tehát napokat töltött Lady Hamilton társaságában, de Nelsonnal kevés szót váltott. Ennek egyik oka Nelson esetenkénti zárkózottsága, s a komponista természete volt. Sokak szerint Haydn csak zenéről tudott és szeretett beszélni, más nem érdekelt, sőt kortárs művésztársaihoz hasonlóan szilárd politikai koncepciója sem volt. A francia forradalom is csak azért rettentette el Anglia felé vezető útján, mert abban zűrzavart tapasztalt, s nem annak eszméi.³¹ A művész talán zárt világában nem is érezte még ekkor súlyát a napoleoni terjeszkedésnek, hiszen az a birodalom testébe csak az 1805-ös béke után vágott, amit majd később Illyr tartományként csatolnak a francia imperiumhoz.³² Már korábbi bécsi találkozásuk alatt is arra korlátozódott kapcsolatuk, hogy Nelson elkérte Haydn kottairó lúdtollát emlékébe, s adott érte cserébe egy zsebórárt.³³

Magyarországi kirándulásuk végeztével Bécsbe tértek vissza, s onnan szeptember 27-én Prágába, majd öt nap múlva az Elbán Drezdába, onnan Magdeburgba hajóztak és Hamburgba. Anglia partjait bérelt hajóval november. 6-án G. T. Yarmouthban érték el, ahonnan Londonba vitt az útjuk.³⁴

Epilógus

Nelson sorsa közismert. 1805. október 21-én a Trafalgárnál vívott győztes csatájában egy francia katona puszkagolyója halálosan megsebezte. Hajója fedélzetén utolsó szavaival Lady Hamiltont ajánlotta a kormány, s a király figyelmébe, de végakarata nem talált megértő szívekre, és a pénzzel mindig oly könnyedén bánó asszony hamarosan az adósok börtönébe került, ahonnan kiszabadulva Calais-ba menekült, s rövidesen nyomorult körülmények között 1814-ben meghalt. 1805 novemberében Bécsbe, Haydn szeretett városába bevonultak a franciák, alig egy héttel Beethoven Fideliojának bemutatója előtt.

Bár Anglia hős tengeri vezérének végakarátát nem teljesítette, alakját dicsőséggel övezte, s halála után sorra emelték szobraikat Londonban, Edinburghban, Montreálban, s nevét, akárcsak szerelmének emlékét örökre megőrzik a tiszteletükre írt zeneművek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARTHA DÉNES – RÉVÉSZ DORRIT: *Joseph Haydn élete dokumentumokban*. Budapest, 1978, Zeneműkiadó.
- CLARKE, JAMES STAINER: *The Life and Service of Horatio Viscount Nelson: from his manuscripts*. London, 1840, Fisher, son and c. Newsgate Street.
- CURIEL, CARLO R: *Il Teatro S. Pietro di Trieste 1690–1801*. Milano, 1937.
- DEUTSH, OTTO ERICH: *Admiral Nelson and Joseph Haydn*. West Sussex, 2000, Nelson Society.
- LOYD, CHRISTOPHER: *Nelson and Sea Power*. 1973, English University Press.
- NIEDERHAUSER EMIL: *Magyarország és Európa*. Budapest, 2003, Lucidus.
- Révai Nagy Lexikona*. IX. Budapest, 1913, Révai Testvérek Irodalmi Intézet RT.
- SCUTHEY, ROBERT: *The Life of Nelson*. London, 1905, The Amalgamated Press LTD.
- SOMFAI LÁSZLÓ: *Joseph Haydn élete képekben és dokumentumokban*. Budapest, 1977, Zeneműkiadó.
- The New Encyclopedia Britannica*. V. Chicago, 1980, Encyclopedia B. Inc.
- The World Book Encyclopedia*. XIV. Chicago, 1983, World Book Inc.
- Zenei Lexikon*. Budapest, 1945, Zeneműkiadó.

JEGYZETEK

- ¹ A Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Országos Levéltár, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye. 75. kötet. Budapest. 2000/3–4. füzet 98–105.
- ² I. Ferenc császár fia, Ferenc József császár-király apja.
- ³ Ma Eisenstadt néven Burgenland tartományi székhelye, Ausztria része.
- ⁴ Esterházy II. Miklós, birodalmi uralkodó herceg: 1765. XII. 12. (Bécs)–1883. XI. 25. (Como). A hercegi hitbizomány ura 1794-től, cs. és kir. kamarás, titkos tanácsos, tábornagy a 32. gyalogezred tulajdonosa, a Magyar Nemesi testőrség kapitánya, az Aranygyapjas Rend lovagja etc. Felesége 1783-tól Hermenegilde Liechtenstein hg.-nő, Ferenc József uralkodó herceg leánya.
- ⁵ A Magyar Szépművészeti Múzeum anyagának magvát alkotja magánképtára.
- ⁶ RÁTH-VÉGH ISTVÁN: *Hatalom és pénz*. Az Esterházy hercegek. Budapest, 1964. (Berényi jegyzete.)
- ⁷ Kismartonban, hazánkban elsők között állított munkába egy David Mason-féle gőzgépet, melyet épp Nelson tanácsára hozatott Londonból.
- ⁸ *Révai Nagy Lexikon*. IX. kötet, Budapest, 1913, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvény Társasága, 618.
- ⁹ II. József rendelete ezek bemutatását tiltotta Ausztria templomaiban.
- ¹⁰ Bartha: i. m. 292.
- ¹¹ Zenei Lexikon 699.
- ¹² Deutsh: i. m. 27.
- ¹³ Abu-Kir Alexandriától 22 km-re északkeletre fekszik. A napoleoni háborúk során 1 tengeri és 2 szárazföldi csatát vívtak itt. 1798. augusztus 1-én 14 hajóból álló flottájával Nelson szétzúzta a Francois-Paul Brueys vezette francia flottát, melyből csak 2 hadihajó és 2 fregatt maradt hírmondónak. 1799. július 24-én Napoleon 7700 katonájával legyőzi Musztafa pasa 18000 fős török hadait. 1801. március 21-én Ralph Abercromby brit tábornok zúzta szét J. F. Menou csapatait.
- ¹⁴ The World Book Encyclopedia 120.
- ¹⁵ The New York Encyclopedia Britannica 661.
- ¹⁶ Deutsh.
- ¹⁷ Johann Wanhal zongoraszonátája, J. Mazzingh Nelson-zongoraszonátája, C. G. Ferrari Nelson-kantátája, C. Dibdin Nelson-dalkompozíciója, Nelson-indulók, Lady Hamilton

waltzerek.

- ¹⁸ Deutsh: i. m. 61.
- ¹⁹ Az ilyen tiszteletadás nem volt ritka. Beethoven például Wellington Spanyolországi győzelmei ihletésére írt hasonló művet.
- ²⁰ Deutsh. 67.
- ²¹ Curiel: i. m. 359. (Deutsh forrásai közül)
- ²² JAMES HARISON: *The Life of the Right Honorable Horatio Viscount Nelson*. London, 1806. II. 294.
- ²³ A művet Haydn Londonban komponálta, s ott Signora Pacchierotti énekelte el.
- ²⁴ Deutsh: i. m. 95.
- ²⁵ Erről beszámolt Ferenc Károly is naplójában, jelezve, hogy a házi tisztviselők mindig együtt étkeztek a hercegi párral. (Berényi jegyzete.)
- ²⁶ Deutsh. 96.
- ²⁷ Tette ezt azért is Haydn, hiszen őt egy rettenetes feleséggel verte meg az Isten, Maria Anna Keller személyében. Az asszony 40 éven át keserítette a művész életét, főként zenei műveletlenségével és érdektelenségével. In Révai Nagy Lexikon, 618.
- ²⁸ Deutsh: i. m. 98.
- ²⁹ Etruszk váza gyűjteménye európai hírnév volt.
- ³⁰ A Vezúvot többször megmászva, élményeit rajzaival illusztrálva adta közre.
- ³¹ SOMEAI LÁSZLÓ: *Joseph Haydn élete képekben és dokumentumokban*. Budapest, 1977, Zenemű Kiadó. 16.
- ³² Niederhauser: i. m. 220.
- ³³ Somfai: i. m. 16.
- ³⁴ Deutsh: i. m. 163.

A TENGERNAGY HALÁLA: NEM ÉLTE TÚL A TRAFALGÁRNÁL ARATOTT LEGNAGYOBB GYŐZELMÉT